

Шинкаренко Р.В.,

к.е.н, доцент,

декан фінансово-економічного факультету

Полтавського національного технічного

університету ім. В. Кондратюка

Корнилюк Р.В., аспірант КНЕУ

ПОСТКРИЗОВЕ ВІДНОВЛЕННЯ РИНКУ СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті розглянуті основні тенденції розвитку ринку споживчого кредитування в Україні під час виходу з фінансової кризи. Проведений детальний аналіз ділової активності банків у секторі споживчого кредитування за умов погіршення структури ресурсної бази та росту проблемної заборгованості. Особливу увагу приділено новим факторам, що впливають на динаміку процентних ставок та обсягу споживчих кредитів в Україні, а також можливостям вирішення існуючих проблем на досліджуваному ринку.

Ключові слова: ринок споживчого кредитування, банківська система, фінансова криза

This article investigates the main trends of Ukrainian consumer credit market development in recovery period. The detailed analysis of banking business activity in the consumer loan sector were conducted, taking in account recent worsening of resource base and problem loans rising. Particular attention is devoted to the new driving factors which imply on rates and volume dynamics of consumer loans in Ukraine as well as the regulative solutions of existing problems in the investigated market.

Key words: consumer credit market, banking system, financial crisis.

В статье рассматриваются основные тенденции развития рынка потребительского кредитования в Украине в период выхода из финансового кризиса. Проведен детальный анализ деловой активности банков в секторе потребительского кредитования в условиях ухудшения структуры ресурсной базы и роста проблемной кредитной задолженности. Особенное внимание отводится новым факторам, влияющим на динамику процентных ставок и объемов потребительских кредитов в Украине, а также возможностям решения существующих проблем на исследуемом рынке.

Ключевые слова: рынок потребительского кредитования, банковская система, финансовый кризис.

Вступ. Важливими проявами світової фінансової кризи 2008-2010рр. стали згорання кредитування та делеверидж в національних економіках. Ринок споживчого кредитування в Україні не міг лишитись осторонь даних тенденцій. Бум споживчого кредитування 2006-2008 рр., що виражався в 3–кратному зростанні обсягів наданих позик за даний період, закінчився кредитною кризою в листопаді 2008 року. Банки України різко згортали програми кредитування фізичних осіб, піднімали відсоткові ставки, надмірно посилювали вимоги до позичальників і проводили масове скорочення відділень та точок оформлення кредитів в торговельних мережах. За даними НБУ, падіння обсягів загального портфелю споживчих кредитів за наступні 2,5 роки склало 50,6% у доларовому еквіваленті [1].

Варто відзначити, що починаючи з 2010 р. стали помітними процеси відновлення ринку споживчого кредитування в Україні, які, незважаючи на

скорочення портфелю через значні обсяги списаних позик, проявились у збільшенні кількості банківських кредитних програм для населення, певному зниженні відсоткових ставок та полегшенні доступу до споживчих кредитів.

Процес відновлення ринку споживчого кредитування в Україні заслуговує на детальніший науковий аналіз з огляду на практичні потреби банківського регулювання та нагляду. Регуляторним органам варто переосмислити місце та роль даного сектору в контексті стратегії розвитку банківської системи: з одного боку розробити заходи стимулювання збільшення ємкості ринку з огляду на його соціально-економічне значення, а з іншого — не допустити повторення негативних наслідків кредитного буму 2005-2008 рр.

Для кращого розуміння сутності, переваг і ризиків споживчого кредитування вважаємо доречним використовувати наукові доробки таких зарубіжних вчених як Дж.Стігліц, Дж. М. Кейнс, К. Кемпбелл, О.І.Лаврушин, П. Самуельсон [2;3]. Дана тематика також відображена в працях вітчизняних дослідників, серед яких О.І.Барановський, О.П.Бондар, А.М. Герасимович, Б.С.Івасів, А.М. Мороз, М.І. Савлук та інші [4–8]. Однак більшість вітчизняних наукових досліджень стосувалась періоду формування, розвитку й кризи споживчого кредитування в Україні, тоді як особливості нового етапу відновлення даного ринку, що розпочався в 2010 р. вивчені недостатньо.

Постановка задачі. Мета нашої статті полягає в дослідженні основних тенденцій розвитку ринку споживчого кредитування в Україні під час виходу з фінансової кризи, виявленні нових факторів, що їх визначають, а також окресленні шляхів вирішення існуючих проблем на досліджуваному ринку. Для

вирішення поставлених завдань ми використали статистичні методи ретроспективного та структурного аналізу ключових показників ринку споживчого кредитування за період 2008-2011 рр.

Результати дослідження. Під споживчими кредитами у даній статті ми розуміємо банківські кредити, видані фізичним особам на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг для особистих потреб, які безпосередньо не пов'язані з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника. Споживчі кредити є підвидом роздрібних кредитів нарівні з іпотечними та іншими нецільовими позиками. Хоча дана дефініція відповідає визначенню Департаменту нормативно-методологічного забезпечення банківського регулювання та нагляду НБУ [9], в науковому середовищі існує ряд інших думок стосовно сутності споживчого кредиту.

Так, частина науковців до розряду споживчих кредитів відносить іпотеку [5, с.439; 6, с.200]. Натомість аналітики-практики з банківських установ часто виокремлюють не лише іпотечні але й автокредити з загального портфелю споживчого кредитування у самодостатній вид роздрібною кредитування, обумовлюючи це специфічністю параметрів даних банківських продуктів [9].

У наших розрахунках до загального обсягу портфелю споживчих кредитів входить сегмент автокредитів але не включаються іпотечні позики, оскільки купівля будинків відноситься до капітальних інвестицій, а не до споживчих витрат. Даний підхід найбільше відповідає усталеній міжнародній практиці [10] та нормативно-правовій базі України [11].

Перш ніж приступити до аналізу емпіричних даних, варто також наголосити на соціально-економічному значенні споживчого кредитування. Його позитивна сторона проявляється в задоволенні потреб населення у товарах та послугах, підвищенні рівня життя, зростанні внутрішнього попиту, стимулюванні ділової активності та розвитку торгівлі. Разом з цим, буми споживчого кредитування загрожують посиленням інфляції та соціальної напруги, викликані надмірним борговим тягарем домогосподарств.

Станом на 1.03.2010 р., загальний обсяг споживчого кредитного портфелю банків України становив 15 млрд. дол. США — 59 % від обсягу роздрібних кредитів і 17% від загального кредитного портфелю банківської системи, який включає корпоративні позики (Рис.1). Споживче кредитування лишається ключовим сектором кредитування в Україні, від якого залежить подальший розвиток банківської системи.

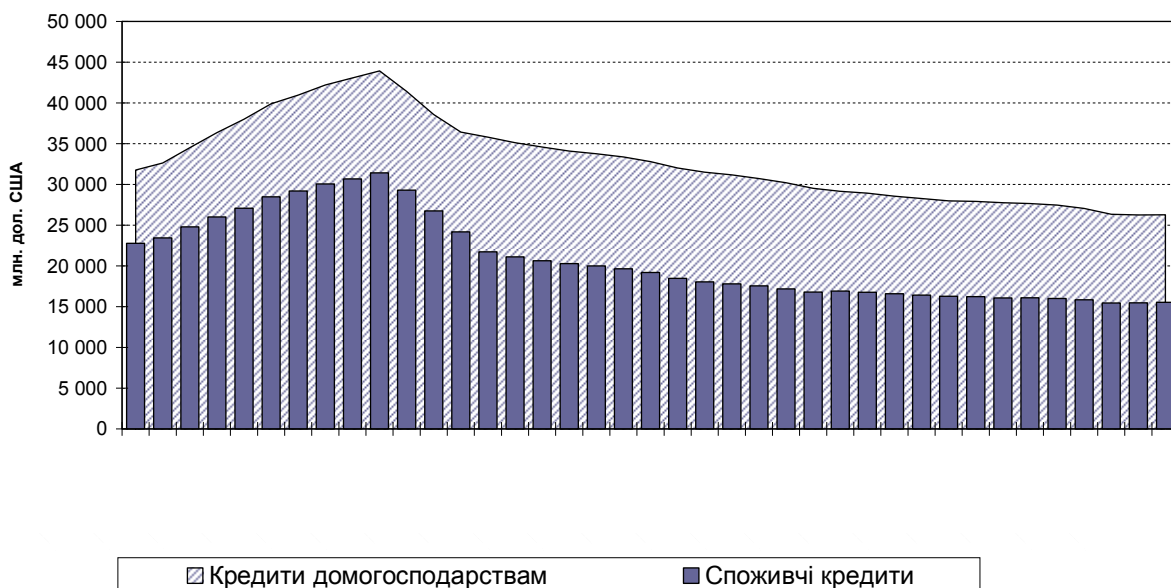

Рис.1. Споживчі кредити як основна складова роздрібного кредитування протягом 2008-2011рр.*

* складено авторами на основі [1]

Як бачимо з рисунку 1, споживче кредитування виявилось найбільш волатильною компонентою роздрібного кредитування, зазнавши найбільшого спаду внаслідок фінансової кризи. Незважаючи на зниження обсягу загального портфеля, про початок відновлення ринку споживчого кредитування свідчить поступове сповільнення падіння та повернення низки параметрів споживчих кредитів до передкризових значень.

По-перше, за даними аналітичного агентства «Простобанк консалтинг», в 2010 році відбувався ріст максимальних кредитних лімітів зі споживчого кредитування. Банки були готові надавати вищі обсяги позик через стабілізацію рівнів ліквідності, що досягали критичних значень на початку кризи [9].

По-друге, в 2010 році спостерігалось зниження ефективних відсоткових ставок за споживчими кредитами на 5-7% за рік. Даний процес був викликаний здешевленням ресурсної бази банків – в першу чергу за рахунок падіння вартості залучення депозитів та міжбанківських кредитів.

По-третє, на ринку споживчих кредитів дещо пом'якшилися вимоги до оцінки кредитоспроможності позичальників, суттєво ускладнені в 2009 році. Однак, вимоги до наявності стажу, офіційного працевлаштування та «білої» заробітної плати лишаються досить суворими.

По-четверте, відбувається зниження мінімальних авансів при отриманні споживчих кредитів. Першочерговий внесок за авто кредитами у деяких банків банки знизився до рівня 10-15%.

По-п'яте, зросли максимально можливі строки погашення кредитів: авто кредитів – з 3 до 5 років, для решти споживчих кредитів з 0,5 до 2 років.

Подальше покращення продуктивних характеристик споживчих кредитів для клієнтів, а отже і перспективи зростання ємності ринку, гальмуються рядом системних проблем, що набули найбільшої гостроти під час рецесії але досі не вирішені. Починаючи з четвертого кварталу 2008 р. в споживчому кредитному портфелі банків України постійно знижується частка середньострокових (1-5 років) та довгострокових (більше 5 років) кредитів, що пов'язано з погіршенням доступу банків до «довгих» гривневих ресурсів та зниженням платоспроможності позичальників (Рис.2).

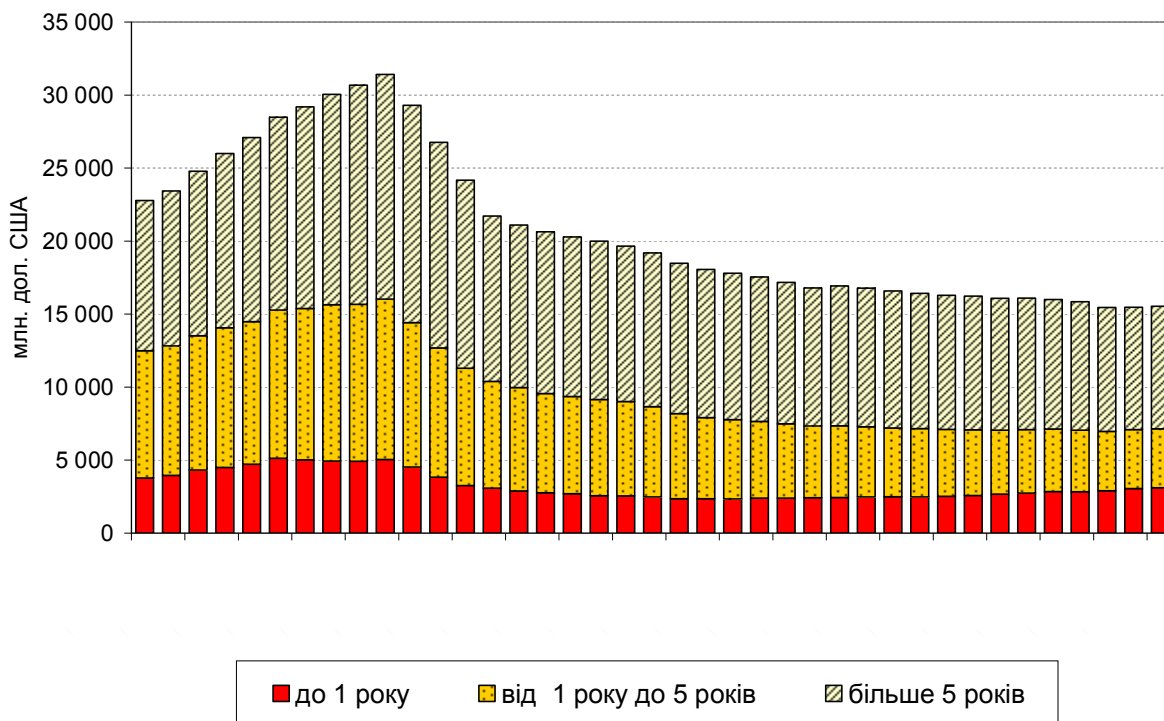

Рис.2. Динаміка обсягів споживчих кредитів за строками погашення протягом 2008-2011рр.*

* складено авторами на основі [1]

Проблеми з погашенням зовнішніх позик таких банків з вітчизняним капіталом як «Надра», «Фінанси та Кредит», «Альфа Банк», «ПУМБ» призвели до реструктуризації боргів і репутаційних втрат на міжнародних ринках

боргового капіталу. Материнські структури іноземних банків в Україні не поспішають нарощувати обсяги ресурсної бази для кредитування, оскільки несуть великі втрати за існуючими кредитними портфелями. Довгострокове споживче кредитування окрім дефіциту відрповідних ресурсів стримується все ще низьким загальним рівнем платоспроможності позичальників.

Важливою тенденцією розвитку ринку споживчого кредитування за останні два роки стала дедоларизація позик. Так, станом на 01.03.2011 р. частка споживчих кредитів, номінованих в долларах США, складала 54%, що на 6 процентних пункти нижче, ніж на початку 2009 р. (Рис.3).

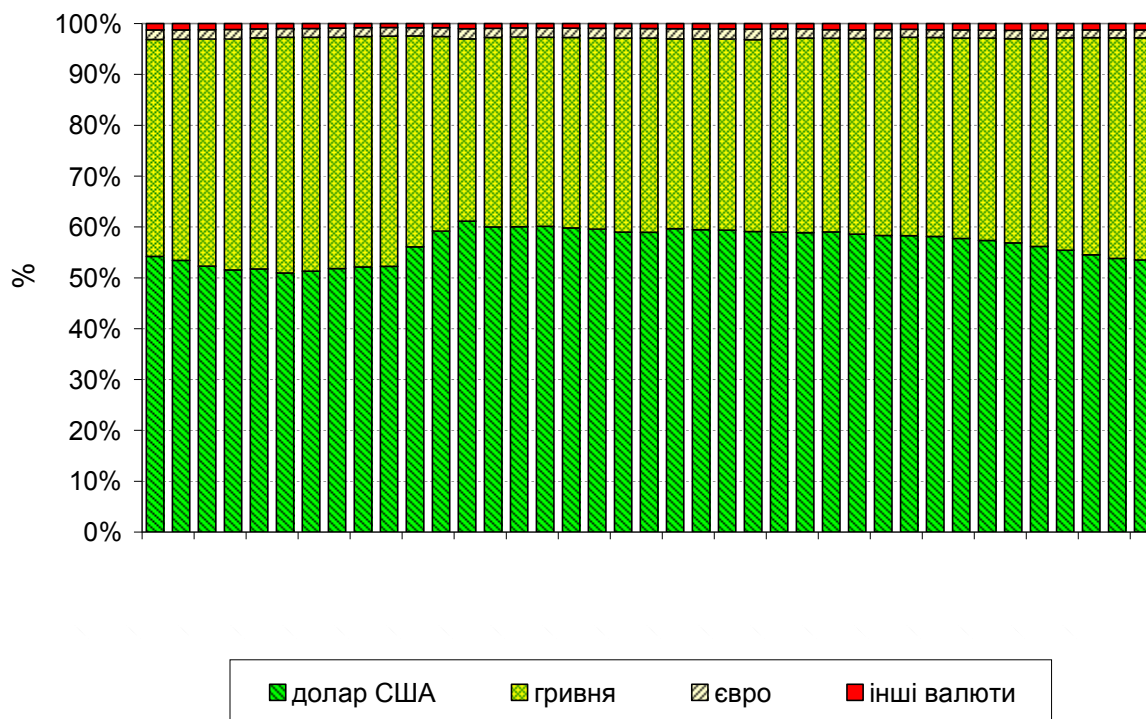

Рис.3. Динаміка валютної структури ринку споживчого кредитування протягом 2008-2011рр.*

* складено авторами на основі [1]

Споживче кредитування в доларах і євро залишається досить ризикованим у зв'язку з високою волатильністю курсу гривні в Україні.

Так, девальвація гривні на 60% наприкінці 2008 року спричинила масові неплатежі за кредитами, оскільки доходи більшості позичальників були номіновані в національній валюті. Відтак попит на валютні кредити впав.

Варто зазначити, що процес дедоларизації споживчого кредитування носить не тільки ринковий, а й регуляторний характер. Адже в рамках антикризових заходів була введена державна заборона на кредитування фізичних осіб. На початку 2011 р. термін дії Закону №1533 минув. Однак більшість експертів очікують продовження процесу адміністративної дедоларизації ринку з огляду на вищі вимоги до формування резервів під валютні позики, Указ Президента України №1119/2010 «Про виклики і загрози національній безпеці України в 2011р.» та Законопроект № 7351 «Про внесення змін до деяких законів України (щодо захисту прав кредиторів та споживачів фінансових послуг)», що містить норми про повну заборону роздрібного валютного кредитування.

Зростання відносної частки споживчих кредитів в національній валюті у 2010 р. відбувалось не стільки через збільшення гривневого кредитування, скільки за рахунок падіння обсягу валютної частини кредитного портфелю, що було пов'язано з вище згадуваними антикризовими ініціативами регуляторів. Дедоларизація споживчих кредитів — всього лиш повернення до старої тенденції, перерваної кризою, при чому частка долларового споживчого портфелю досі не досягла мінімальних значень, зафіксованих в середині 2008 р.

З огляду на перелічені факти, можна зробити висновок, що природні причини для доларизації кредитування, в тому числі споживчого, на даний

момент лишаються не подоланими. Незважаючи на уроки історії, населення і банки надають перевагу валютним позикам з огляду на нижчі відсоткові ставки. Існує ризик, що законодавчі заборони лиш знімуть поверхневі симптоми проблеми доларизації і сприятимуть появі нелегального ринку небанківського валютного кредитування, що матиме негативні наслідки для грошово-кредитної системи країни.

Важливим бар'єром для відновлення ринку споживчого кредитування в Україні лишається ріст частки проблемної заборгованості за існуючими кредитами. На початку березня 2011 р. міжнародне рейтингове агентство Fitch Ratings заявило, що частка проблемних кредитів в портфелях банків України за 2010 р. досягла 56%, тоді як за підсумками 2009 р. вона складала 50% [12]. Розрахована за національними стандартами бухгалтерського обліку частка простроченої заборгованості за кредитами на початок 2011 р. становила 11,24%, збільшившись за 2010р на 1,84 процентного пункту з 9,4% % [1]. Зростання проблемної заборгованості відбувалось не зважаючи на активний розвиток колекторських компаній, що абсорбували за даними рейтингового агентства «Рюрик» близько 9-10 млрд. грн. токсичних активів українських банків.

Доки триває процес розчистки банківських балансів від існуючої проблемної заборгованості, банки не зможуть активно нарощувати кредитний портфель за рахунок нових кредитів, оскільки обмежені високими нормативами обов'язкового резервування за активними операціями. Проблемні кредити негативно впливають на загальний фінансовий стан банків, що призводить до

підвищення вартості зовнішніх запозичень на міжнародному ринку та негативного ставлення до українського бізнесу з боку іноземних інвесторів.

Ситуація, що склалася на ринку споживчого кредитування вимагає детального аналізу факторів, які вплинули на появу описаних вище проблем. Глибокий підхід до вивчення механізму функціонування ринку споживчого кредитування повинен стати теоретичним підґрунтям для його керованого розвитку з урахуванням інтересів усіх пов'язаних сторін. Причини існуючих проблем на шляху до відновлення ринку споживчого кредитування можна поділити на дві основні групи, в залежності від їх масштабності: банківські та загальноекономічні.

До **банківських факторів** варто віднести внутрішні питання банківського сектору, вирішення яких залежить від координації зусиль учасників банківського ринку – НБУ, банків та саморегулювних організацій. Серед них:

— **Дефіцит довгострокових банківських ресурсів** в національній валюті — проблема, яка призводить до невідповідності за строками та валютами між пасивами та активами банків. Втративши доступ до дешевого довгострокового фінансування з-за кордону, банки України зорієнтувались на використання внутрішніх депозитних ресурсів, які характеризуються низькими строками (в основному до 1 року), значною часткою валютних вкладів та високою чутливістю до політико-економічної ситуації в країні. Як наслідок, незважаючи на відсутність в 2010 році проблеми з ліквідністю, нова структура пасивів з

переважно «короткими» ресурсами не дозволяла нарощувати довгострокове споживче кредитування.

— **Відсутність механізму хеджування валютних ризиків** – фактор, що стримує процес конвертації дешевих довгих валютних ресурсів у гривневі. Хеджування валютних ризиків передбачає можливість для позичальників купувати іноземну валюту для погашення і обслуговування кредиту за наперед узгодженим курсом. За рахунок форвардних угод чи валютних свопів теоретично можливо знизити вартість споживчих кредитів для позичальників і при цьому вберегти їх від валютного ризику. У свою чергу, банки зможуть перетворити довгі валютні ресурси у дефіцитні гривневі, збалансовуючи при цьому строкову структуру активів і пасивів. Ризик зміни валютного курсу при хеджуванні беруть на себе треті особи — спекулянти на фондовому ринку. Критики хеджування вбачають у цьому загрозу для достатньо слабкого фінансового сектору України.

— **Недосконалість систем ризик-менеджменту** — найбільш явна причина проблем споживчого кредитування. У докризовий період банки здійснювали занадто активну кредитну політику. В умовах посиленої конкуренції, вони орієнтувались на збільшення обсягів продажу кредитних продуктів і нехтували основними правилами оцінки ризиків. Процедури ризик-менеджменту часто носили формальний характер, що згодом відобразилось у стрімкому зростанні проблемних позик. Оцінка платоспроможності позичальників у нових умовах повинна бути більш точною та відповідати макроекономічним реаліям сьогодення.

Втім зусиллями одного регулятора вирішити окреслені проблеми можна лише частково, адже на шляху до відновлення ринку споживчого кредитування стоїть комплекс серйозних бар'єрів небанківського характеру. До **загальноекономічних факторів** стримування споживчого кредитування відносяться:

— **Низький ріст реальних доходів** населення і поглиблення майнового розшарування — одна із причин низького обсягу платоспроможного попиту на споживчі кредити. Оскільки споживче кредитування на Заході орієнтоване в першу чергу на широкі верстви населення з середнього класу, його практична відсутність в Україні призводить до втрати банками економії на масштабах через звуження бази надійних клієнтів, а відтак до подорожчання послуг загалом по галузі.

— **Тінізація економіки**, що веде до заниження розмірів офіційних доходів громадян. Банки втрачають ефективний індикатор оцінки кредитоспроможності позичальників, яким у розвинутих країнах є рівень заробітної плати. Будучи не в змозі оцінити реальний фінансовий стан позичальника, банки змушені або різко обмежувати кількість клієнтів, або ж нести підвищені ризики, збільшуючи відсоткові ставки для усіх груп клієнтів.

— **Високий рівень інфляції**, що призводить до автоматичного підвищення ставок за кредитами в гривнях, у тому числі за споживчими. Інфляційний тиск, негативно впливаючи на динаміку відсоткових ставок, розширює діапазон їх коливання та посилює невизначеність на ринку.

— **Висока асиметрія інформації** , що спричиняє проблему завищених відсоткових ставок і, таким чином, робить кредит недоступним для добросовісних позичальників, притягуючи шахраїв, які від початку не збираються повертати борг. Відсутність єдиної та повної бази кредитних історій посилює проблематику інформаційної асиметрії в Україні.

— **Агентська проблема**, що проявляється на ринку споживчого кредитування України в масових кредитних шахрайствах із залученням корумпованих банківських менеджерів, які надають позики пов'язаним неплатоспроможним і недобросовісним клієнтам. Втрати за такими кредитами зазвичай компенсуються за рахунок загального підвищення вартості позик, яке лягає на плечі сумлінних платників.

— **Недосконале законодавство щодо захисту прав кредиторів і позичальників.** На думку банківських експертів «у законодавстві України закладена концепція пріоритетності захисту прав боржника, що провокує безвідповідальність у виконанні боржниками своїх зобов'язань та ставить права кредиторів і вкладників у залежність від сумлінності позичальника.»[13]. Разом з тим, 8.03.2011 набула чинності нова редакція закону «Про виконавче провадження», що розширила повноваження виконавчої служби щодо боржників, які прострочили кредитні виплати. Ведуться дискусії відносно Законопроекту № 7351, що з одного боку передбачає кримінальну відповідальність для фізичних осіб за використання фіктивних документів при оформленні кредитів, а з іншого обмежує право банків на введення додаткових комісій чи зміну їх розміру в односторонньому порядку.

Комплексне подолання зазначених бар'єрів у розвитку сектору споживчого кредитування дозволить збільшити рівень індивідуального споживання в Україні, а відтак посилити сукупний попит, що, в свою чергу, забезпечить ріст ділової активності та ВВП. Правильно налагоджена система регулювання ринку споживчих кредитів повинна бути націленою на контроль за негативними ефектами, що генерується даним ринком. Окрім соціальної напруги через надмірний борговий тягар, регулятору варто приділити достатню увагу проблемі підтримки імпорту за рахунок споживчого кредитування. Адже імпорتنний характер товарів, на які націлені позики, здатний поглибити диспропорції в платіжному балансі держави. За даних умов сприяння розвитку споживчого кредитування не має шкодити забезпеченню кредитних потреб внутрішніх товаровиробників.

Висновки. Під час дослідження було виявлено, що на ринку споживчого кредитування панують суперечливі тенденції. З одного боку, відбувається покращення умов видачі споживчих кредитів та стабілізація загального обсягу портфелю позик. Однак відродження ринку так і не настало внаслідок дії серйозних гальмівних факторів, серед яких валютні ризики, неузгодженість механізму списання проблемної заборгованості, недосконале законодавство щодо захисту прав кредиторів і позичальників, тінізація економіки тощо.

Перед органами державного регулювання постає завдання сформулювати такий механізм розвитку ринку споживчих кредитів, який максимізуватиме позитивні ефекти й мінімізуватиме ризики його функціонування. На державному рівні варто переосмислити роль і місце ринку споживчого

кредитування, щоб замість забезпечення фрагментарних та різновекторних інтересів учасників він працював на благо національної економіки та підвищення добробуту її громадян.

Література

1. Статистична інформація офіційного сайту Національного банку України [Електронний ресурс] — Режим доступу: www.bank.gov.ua.
2. Самуельсон П. Економіка / Самуельсон П. — в 2-х т. — М.: Алгон, 1992.— Т. 1.— 333 с.
3. Stiglitz J.E. Credit Rationing in Markets with Imperfect. Information / J.E. Stiglitz, A.Weiss // *American Economic Review*. — June 1981. — № 71 (3). — pp. 393-410.
4. Івасів Б.С. Гроші та кредит: підручник / Б.С. Івасів. — Тернопіль: “Карт-бланш”, 2002. — 510 с.
5. Бондар О.П. Банківське споживче кредитування населення / О.П.Бондар // *Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції*. — Сімферополь, 2009. — №4. — с.68-83.
6. Карлова І.О. Розвиток споживчого кредитування в сучасних умовах функціонування кредитно-банківської системи України / І.О. Карлова, В.А. Стефанова // *Актуальні проблеми економіки*. — К.: ВНЗ "Національна академія управління", 2009. — №5. — с.198-2006.
7. Зінченко В. Підвищення ефективності управління ризиками в умовах активізації споживчого кредитування / В. Зінченко, Н. Карчева // *Вісник Національного банку України*. — 2007. — № 10. — с. 7-10.
8. Базилевич В.Д. Ринкова економіка: основні поняття і категорії: навч. посібник / В.Д.Базилевич, К.С.Базилевич. — 2-ге вид., стер. — К.: Знання, 2008. — 263 с.
9. Лисицына А. Обзор рынка кредитования физических лиц за 2010 год / А.Лисицына [Електронний ресурс] — Режим доступу: www.prostobank.ua.
10. Макконнелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. — в 2 т.; пер. с англ.; 11 изд., т. 1. — М.: Республика, 1992. — 399 с.
11. Лист «Про розміщення Пам'ятки позичальника банку за споживчим кредитом (Пам'ятка, розд.1)». — Департамент нормативно-методологічного забезпечення банківського регулювання та нагляду НБУ, 10.11.2008. — № 40-511/4640-15577 .
12. Офіційний сайт Fitch Ratings [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.fitchratings.com>.
13. Оліфер Г. Як захистити права кредиторів? / Г. Оліфер [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/golifer/article/6101.aspx>.

Стаття надійшла до редакції 1 квітня 2011 р.